

KIRGIZLARDA KOYUN KEMİKLERİNİN İSİMLENDİRİLMESİ, BUNLARIN MİSAFİR AĞIRLAMA SIRASINDAKİ DAĞITIMI VE KEMİK İSİMLERİNE ETİMOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Kenjegül KALİEVA*

Özet

Hayvancılık geleneği asırlar boyu Kırgızlarda önemli bir yer tutmaktadır. Hayvancılık Kırgızlar için hem bir geçim kaynağı hem de kültürün bir parçası olmuştur. Kırgızistan'da hayvancılık geleneğinin devam ettirilmesiyle birlikte misafir ağırlama geleneğinde genellikle büyük veya küçük baş hayvan kesilmesi önemli yer tutmaktadır.

Bu makalede, Kırgız Türkçesindeki koyun kemik isimleri, misafir ağırlama sırasındaki dağıtımı ve kemik isimleri etimolojik yönden incelenecektir. Bununla birlikte Kırgız Türkçesinin Batken şivesi, öbür Türk dilleriyle karşılaştırılacaktır.

Anahtar sözcükleri: Koyun kemik isimleri, Batken ağzı, Kazak Türkçesi, Moğalca.

Demonination of Sheep-Bones in Kyrgyz, How These is Served to the Honor Guests and an Etymological Approachment to the Names of Sheep-Bones

Abstarct

Livestock husbandary takes an important place in the life of Kyrgyz people over the centuries. Livestock husbandary is one of traditional foundations of the economy and culture of the Kyrgyz people. In addition to livestock husbandary, the traditional hospitality of the Kyrgyz people has also taken an important place in the national culture, especially slaughtering sheep and the serving of meat according to the age and honor of the guests.

* Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, kkalieva@yahoo.com

This article will present the names of sheep-bones, and discuss how meat is served according to the age and honor guests. It will also offer etymological explanations of the names of sheep-bones. The names of the sheep-bones with Standard-Kyrgyz Language and Batken Dialect Kyrgyz will be compared with other modern Türkic Languages.

Key words: *Names of sheep-bones, Batken dialect, Kazak language, Mongolian language.*

Giriş

Asırlar boyu hayvancılık geleneği Kırgızlarda önemli bir yer tutmaktadır. Kırgızlar için hayvancılık hem bir geçim kaynağı hem de kültürün bir parçası olmuştur. Hayvancılık geleneğinin gelişimi Kırgızistan'ın Kuzey ve Güney bölgelerinde farklıdır. Bu farklılığın sebebi öncelikle Kırgızistan'ın coğrafyasına, iklimine ve yaşayan komşu kültürlerin etkisine dayanmaktadır. Bundan dolayı günümüzde hayvancılık geleneği genellikle Kırgızistan'ın kuzeyinde iyi gelişmiştir. Kırgızistan'ın kuzeyinde yüksek dağlar ve geniş yaylalar mevcuttur, bir de iklim hayvancılığı geliştirmeye uygundur. Kırgızistan'ın güneyinde hem iklim sıcak olduğu için hem de yerli halk tarımı hayvancılığa göre daha iyi geliştirmişlerdir.

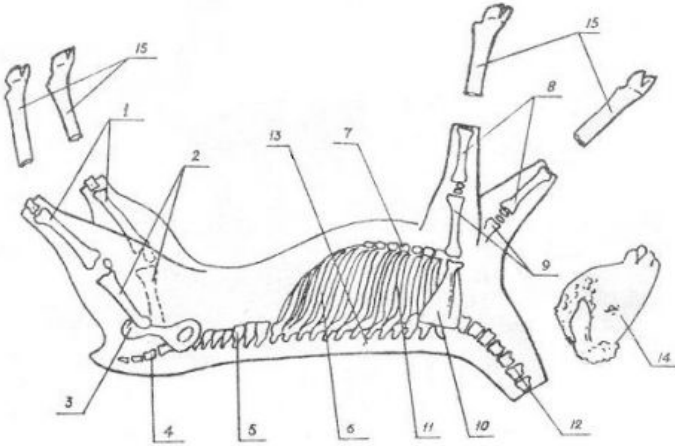
Kırgızistan'da hayvancılık geleneğinin devam ettirilmesiyle birlikte misafir ağırılama geleneğinde genellikle büyük veya küçük baş hayvan kesilmesi önemli yer tutmaktadır. Büyük baş hayvanlar (*cılkı* 'kısırak veya at', *uy* 'inek', *topoz* 'manda, kaytaş') genellikle düğünlerde kesilir. Küçük baş hayvanlar (*kozu* 'kuzu', *koy* 'koyun', *koçkor* 'koç' veya *eçki* 'keçi') sayısı az olan veya davetsiz gelen misafire kesilir. Kırgızistan'ın kuzeyinde düğün dışında genellikle misafirlere kuzu veya koyun kesilir. Gelen misafire koyun kesilmesi, ona hürmet ve saygı göstermek demektir. Kesilen koyunun her kemiğinin ismi vardır, bununla birlikte pişirilmesinde de her kemiğin yeri ve sırası dikkate alınmaktadır. Bu isimlendirmeye birlikte kemiklerin misafir ağırılama sırasındaki dağıtımı da önemlidir.

1. Koyun Kemiklerinin Adlandırılması.

Kırgız Türkçesinde koyunun kemik parçaları aşağıda resimde gösterildiği gibi adlandırılır: 1. *coto cilik* 'kavalkemiği', 2. *kaşka cilik* 'uyluk kemiği', *cambaş* 'but', 4. *kuymulçak / kuyruk* 'kuyruksokumu', 5. *bel arkalar* 'sırt omurga', 6. *karçığa* 'kaburga ve but arasındaki parça', 7. *töş* 'döş', 8. *kar cilik* 'kamaşkemiği', 9. *kün cilik* 'diz oynağı ile kürekkemiği arasındaki kemik', 10. *dalı* 'kürekkemiği', 11. *kara kaburgalar* 'büyük kaburgalar', 12. *moyun*

omurtkalar ‘boyun omurgaları’, 13. *cetim omurtkalar* ‘küçük omurgalar’, 14. *baş* ‘kelle’, 15. *şıyraktar* ‘baldır kemiği/ (payça)’.

Resim 1. Kırgız Türkçesindeki koyun kemiklerinin adlandırılması

Kırgızistan’ın güneyinde yer alan Batken bölgesinde koyunun kemik parçalarının bölünmesi Kuzey Kırgızistan’a göre farklılık göstermektedir; 1. *coto cilik* ‘kavalkemiği’, 2. *kaşka cilik* ‘uyluk kemiği’, *cambaş* ‘but’, 4. *uça* ‘kuyruksokumu’, 5. *bokono* ‘sırt, boyun ve küçük omurgalar’, 6. *karçıga* ‘kaburga ve but arasındaki parça’, 7. *döş* ‘döş’, 8. *kari cilik* ‘kamuşkemiği’, 9. *aşıktuu cilik* ‘diz oynağı ile kürekkemiği arasındaki kemik’, 10. *dali* ‘kürekkemiği’, 11. *kabırgalar* ‘büyük kaburgalar’, 12. *kalla* ‘kelle’, 13. *payça* ‘baldır / (payça)’.

Yukarıda gördüğümüz gibi bazı kemiklerinin adlandırması Batken bölgesinde farklılık göstermektedir. Kuyruksokumu için Kırgızistan’ın kuzeyinde *kuyruk* (< ET. *kudruk*) veya *kuyumulçak* denilirken Batken bölgesinde *uça* (< ET. *uça*;) kelimesini kullanıyorlar. Kırgızistan’ın kuzeyinde *uça* kelimesi sadece büyük baş hayvanlarının kuyruksokumu için kullanılır. Diz oynağı ile kürekkemiği arasındaki kemik Batken bölgesinde *aşıktuu cilik* olarak adlandırılırken, Kuzeyde ise *kün cilik* olarak isimlendirilir. Bir diğer farklılık ise omurga kemiklerinin adlandırılmasıdır. Kırgızistan’ın kuzeyinde sırt, boyun ve küçük omurgalar ayrı adlandırılırken, Batken bölgesinde ise sırt, boyun ve küçük omurgalar için sadece *bokono* kelimesi kullanılmaktadır. Batken bölgesine dair başka bir özellik ise kafa ve baldır kemiği için Farsça kökenli *kalla-payça* kelimesinin kullanılmasıdır.

2. Koyun Kemiklerinin Misafir Ağırılama Sırasında Dağıtımı

Koyun eti (kemik parçası) misafirlerin en büyüğüne veya şereflişine göre ikram edilir. Kırgızistan'ın kuzeyinde misafir için aşağıda sıraladığımız kemik parçaları ikram edilir: 1. **baş** 'koyunun kafası', 2. **cambaş** 'but', 3. **coto cilik** 'kavalkemiği', 4. **kaşka cilik** 'uyluk kemiği', 5. **kar cilik** 'kamuşkemiği', 6. **dalı** 'kürek kemiği', 7. **kabırğa** 'kaburga', 8. **kuymulçak / kuyruk** 'kuyruk kemiği'.

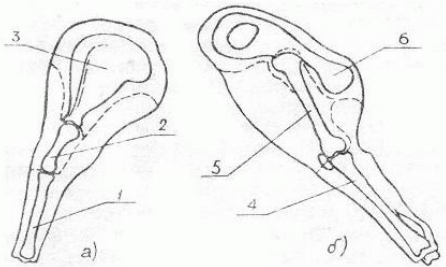
Kırgızistan'nın kuzeyinde misafirlerin en büyüğü erkek ise ona **cambaş** 'but', bayan misafire ise **kuymulçak / kuyruk** 'kuyruk kemiği' verilir. Issık-Köl'ün bazı ilçelerinde ve Çüy bölgesinde koyunun kafası misafirlerin en büyüğüne ikram edilir. Narın bölgesinde koyunun kafası genelde misafirler arasındaki en genç delikanlıya verilir. Misafirin yaş ve saygı bakımından büyük olmasına göre ikram edilen kemik parçaları şunlardır: '**coto cilik** 'kavalkemiği', **kaşka cilik** 'uyluk kemiği', **kar cilik** 'kamuşkemiği', **dalı** 'kürek kemiği', **kabırğa** 'kaburga'. Bazı kemik parçaları sadece kadınlara veya gelinlere ikram edilir, bunlar: **töş** 'döş' sadece kadınlara, **kün cilik** ise 'diz oynağı ile kürek kemiği arasındaki kemik' gelinlere verilir.

Batken bölgesi genelinde misafirlere koyun kemik parçaları ikram edilmesi Kuzey Kırgızistan'a göre farklıdır. Örneğin, misafirlerin en büyüğüne ve erkeğine **aşıktuu cilik** 'diz oynağı ile kürek kemiği arasındaki kemik', **coto cilik** 'kavalkemiği', **cambaş** 'but' ve **karı cilik** 'kamuşkemiği'; kadınlara ise **döş** 'döş', **uça** 'kuyruk kemiği' ikram edilir. **Kalla-payça** 'kafa ve baldır kemikleri' ev sahibinde kalır.

Aşağıdaki resimde gösterildiği gibi kemik parçaları sıralanır.

1. Kuz. Kırg. **kar cilik** / Bat. **karı cilik** 'kamuşkemiği'; 2. Kuz. Kırg. **kün cilik** / Bat. **aşıktuu cilik** 'diz oynağı ile kürek kemiği arasındaki kemik'; 3. Kuz. Kırg. **dalı** / Bat. **dali**; 4. Kuz. Kırg. / Bat. ; '**coto cilik** 'kavalkemiği'; 5. Kuz. Kırg. / Bat. **kaşka cilik** 'uyluk kemiği'; 6. Kuz. Kırg. / Bat. **cambaş** 'but'.

Resim 2. Kuzey Kırgızistan'da ve Batken Bölgesinde kemik parçalarının sıralanması

3. Koyun Kemikleri İlgili Gelenekler ve İnançlar

Büyük ve küçük baş hayvanlarının kemikleri ile ilgili gelenekler ve inançlar günümüzde çok fazla yaygın olmasa da hâlâ devam etmektedir. Kırgızlarda koyun etini pişirirken ilk önce hangi et parçasının kazana konulacağı önemlidir, daha doğrusu rastgele bir et parçası konulmaz.

Kazana ilk olarak Kuz. Kırg. *kar cilik*, Bat. *karı cilik* ‘kamuşkemiği’ konur. Doğumda ilk önce ön ayaklar ‘kamuşkemiği’ çıktığı için bunlar mukaddes kabul edilir. Başka bir anlatıma göre *kar cilik* ‘kamuşkemiği’ni kazana ilk olarak konulunca o eve bolluk ve uğur getirir. Halk arasında *kar cilik* ‘kamuşkemiği’ ile ilgili başka bir inanış ise eskiden kamuşkemiğini kapı dışına veyahut ahıra asmalarıdır. Bunun sebebi kemiğin kötü ruhlardan korumasıdır.

Coto cilik ‘kavalkemiği’ nin bir parçası olan aşıkla ilgili inanışlar da halk arasında yaygındır. Aşığı temizledikten sonra masa üstüne atılır, eğer aşık kemiği sağ tarafına düşerse o ailede erkek çocuğu, sol tarafına düşerse kız çocuğu doğacağına inanılır.

Bazı Türk halklarında kürek kemiğiyle fala bakma geleneği vardır. Anadolu Türk mitolojisinde¹ büyük baş hayvanın kürek kemiği ile fala bakıldığı görülmektedir. Kırgız Türklerinde de bu gelenek mevcuttur. Kırgızlarda sadece koyunun kürek kemiğiyle fala bakılır. Genelde kürek kemiğini alan kişiler etini yedikten sonra fala bakılmasın, kötü şeyler gözükmeyin diye kemiğin ucunu kırarlar. Narın bölgesinin At-Başı ilçesinin Kazıbek köyünde yaşayan Töynöakun Bey² eskiden kürek kemiği ile fala bakarmış. Son kez baktığında kendi annesinin tabutunu gördüğü için fala bakmayı bırakmış.

4. Koyun Kemik İsimlerine Etimolojik Bir Yaklaşım

Türk dillerinde hayvan kemik isimleriyle ilgili etimoloji çalışmaları günümüze kadar yapılmamıştır. Hayvancılık geleneğini devam ettiren Kırgız ve Kazak Türklerinde bazı kemiklerin misafir ağırlama sırasındaki dağıtımı ve önemi hakkında çalışmalar mevcuttur. Ancak kelimelerin etimolojisiyle ilgili çalışmaları karşılaştırmak oldukça zordur. Kırgız Türkçesinde koyun kemik isimlerinin bazılarının kökü Eski Türkçeye dayanmaktadır, bazı isimler ise Moğalca kökenlidir. Gördüğümüz gibi Kırgızlar kemiği, kemiğin anatomik konumuna, geleneğe ve inançlara göre isimlendirmişlerdir. Bazı kelimelerin etimolojik açıklamasını bulmak oldukça zordur. Çünkü Eski Türkçede ve günümüz Türk dillerinde de karşılıkları yoktur.

1 bk. Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu’ya Dair Bazı Tespitler -3- <http://www.turkmeclisi.org/?Sayfa=Temel-Bilgiler&Git=Bilgi-Goster&Baslik=altay-turk-halk-inanclarindan-adolu%92ya-dair-bazi-tespitler-3-----&Bil=835>

2 Sözlü alıntı.

Resim 3. coto cilik ‘kavalkemiği’ (lat. tibial bone)

Kırgız Türkçesindeki *cilik* (< ET. *yilik*³) kelimesi günümüz Türk dillerinde de mevcuttur. Eski Türkçe önses *y-* Kırgızcada *c-* sesine dönüşmüştür.

Kırgızcada *coto* kelimesi Eski Türkçede *yota*: ‘uyluk’ anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Anatomik ‘uyluk’ anlamıyla Türk dillerinde nadir bulunmaktadır. Sadece Kırgız ve Kazak Türkçelerinde ‘dağ tepesi’ ve ‘aralık’ anlamıyla da bulunmaktadır. Clauson Uyğ. VIII ff. Civ. TT VII 19 metinlerindeki *yota* kelimesiyle ilgili bir diğer açıklamayla karşılaşmıştır; ‘Hayvan ruhunun on iki gün içerisindeki dönümünde *yota* “kol” ve “bir aradan” sonra “alından” ve “yan”dan önce gelir. Bu açıklama büyük ihtimalle hayvanın anne karnında gelişimini gösterebilir ve *yota* kelimesinin hangi kemiklerden sonra geliştiğine işaret edebilir. Yudahin’in sözlüğünde (1965:263) hem ‘dağ geçidi’ hem de ‘kavalkemiği’ anlamları geçmektedir. Kazak Türkçesinde ‘kavalkemiği’ *tokpan cilik* olarak görülmektedir (KTT 2008:559).

Resim 4. kaşka cilik ‘uyluk kemiği’ (lat. femur)

Kaşka kelimesinin asıl anlamı hayvanların alındaki beyaz leke veya kel (EDP s. 671dir). Yudahin’in sözlüğünde (1965:363) *kaşka* kelimesinin birkaç anlamıyla karşılaşmaktayız. Şu iki cümlede de *kaşka* kelimesi mecazi anlamda kullanılmıştır; *Attın kaşkasınday taanılğan* ‘Atın alındaki beyazlık gibi meşhur’, *kaşka col* ‘düz yol’. Kazak Türkçesinde ‘uyluk kemiği’ *asıktı cilik* olarak adlandırılır (KTT 2008: 49). Kumuk Türkçesinde ‘uyluk kemiği’

3 EDP. s. 927. *yilik* ‘marrow’; Uzb., Az., Osm., *ilik*; Tkm., *yilik*. Kk., *jilik*; Kumyk., Nog., *yilik*; Kaz. *cilek*, Kır. *cilik*.

ullu yilik olarak geçmektedir (2011:396). Diğer Türk dillerinde ‘uyluk kemiği’ *kaşka cilik* adıyla bulunmamaktadır.

Resim 5. *kar cilik* ‘kamuşkemiği’ (eng. beam bone)

Kar kelimesinin kökü Moğalcaya dayanmaktadır. Moğalcada **GAR** kelimesi ‘kol, el’ anlamına gelmektedir (MED 1960: 350). **Kar cilik** ‘kamuşkemiği’ koyunun ön ayaklarında (kolunda) yer alan bir kemiktir. Dolayısıyla Kırgızlar kökü Moğalcaya dayanan **kar** kelimesini kullanmışlardır. Günümüze kadar **kar** kelimesinin **karı** ‘yaşlı, ihtiyar’ kelimesiyle ilişkili olduğu düşünülmüştür. Bundan dolayı bu et yaşlılara ikram edilmez. Kelime anlamıyla **kar** ve **karı** kelimeleri arasında bir bağlantı yoktur. Kazak Türkçesinde **ari cilik** olarak bulunmaktadır (KTT 2008: 242). Nogay Türkçesinde da **karı** kelimesi ‘eski zamanda ölçme şekli, kol kemiği’ anlamına gelmektedir (1963: 152). Sarı Uygurcada da **kar samık** ‘kamuşkemiği’ şeklinde karşımıza çıkmaktadır (1957: 53).

Resim 6. *küñ cilik* ‘diz oynacı ile kürekkemiği arasındaki kemik’

Clauson’un sözlüğünde **koñ** kelimesi geçmektedir. Kırgız ve Kazak Türkçelerinde **koñ eti** ‘kalça eti’ anlamıyla bulunmaktadır (EDP s. 632). Yudahin’in Sözlüğünde **koñ** kelimesi iki anlamıyla karşımıza çıkmaktadır; 1. ‘kalça eti’, 2. Tiyen-şan bölgesinde **kıç** kelimesiyle aynı anlama geldiği görülmektedir (1965: 403). Ancak **koñ** kelimesinin **küñ** kelimesiyle ses ve anlam bakımından aynı olması mümkün değildir. **Küñ** kelimesi hem Eski Türkçede (EDP s. 726) hem de Yudahin’in sözlüğünde (1965:467) ‘cariye’ anlamıyla bulunmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz gibi **küñ cilik** sadece gelinlere ikram

edilir. Bu geleneğin **küñ** kelimesiyle bağlantı kurabiliriz. **Küñ** kelimesi Kırgız Türkçesinde Eski Türkçedeki gibi sadece kadın kölelere hitap edilirken kullanılmış. Kırgızlar bu et parçasını sadece gelin-kızlara verilmesinden dolayı kemiği bu şekilde isimlendirmiş olabilirler.

Aşağıda resimde gösterdiğimiz gibi **kuymulçak / kuyruk, töş**, kelimele-
rinin kökü Eski Türkçeye, **dalı** kelimesinin kökü Moğalcaya dayanmaktadır.

Resim 7. kuymulçak / kuyruk, töş, ve dalı kemiklerinin görüntüsü

Clauson'un sözlüğünde **kudruk** kelimesi 'hayvan kuyruğu' anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Clauson **kudruk** kelimesinin **kudur-** fiilinden **+k (kudur-kudurga:k, kudurgu:n)** fiilden isim yapan ek ile bir isime dönüştüğünü belirtmektedir. Bununla birlikte kelimenin asıl kökü Moğalcada **kudurga** 'kuyruk kemiği' kelimesine dayandığı düşüncesindedir (EDP s. 604). Moğalca sözlüğe baktığımızda **xudurg-a(n) / xudraga** 'kuyruk kemiği' anlamıyla bulunmaktadır (MED s.980). Batken bölgesinde 'kuyruk kemiği' için kullanılan **uça** kelimesinin kökü Eski Türkçeye dayanmaktadır. Eski Türkçede **uça**: kelimesinin hem hayvanlar hem de insanlar için 'rahim, kalça, sağrı' anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Türkmen ve Kumuk Türkçelerinde **uca** kelimesi 'kuyruk kemiği' için kullanılmaktadır. Karakalpak ve Nogay Türkçelerinde ise **kuyrık** kelimesi bulunmaktadır; Trm. **uca** (1995:642), Kum. **uça**: / **quymuç** (2011:351, 275), Kkp.: **kuyrık** (1958: 407), Nog.: **quyrık süyegil** (1963: 185).

Clauson'un sözlüğünde **töş** 'göğüs' ya da 'göğsün üst kısmı' olarak geçmektedir. Kırgız, Kazak, Kumuk (**töş** 2011:341) ve Karakalpak (**tös** 1958: 652) Türkçelerinde **töş** kelimesinin önses **t-** Eski Türkçedeki hali gibi korunmuş. Oğuz ve Karluk-Uygur gruplarında ise önses **d-** (**dös**) olarak görülür. Tuva Türkçesinde hem **töş** 'göğüs' hem de **dös** 'at koşturulan yer ya da bölge' olarak aynı kelime iki farklı anlam ve söyleyişe sahiptir (EDP s. 558).

Omurтка kelimesinin kökü Eski Türkçe **oğurğa** 'sırt kemik' kelimesine dayanmaktadır. Clauson kelimenin aslının Moğalcada **oğruğ** kelimesine dayanabileceği görüşündedir (EDP s. 92-93). Çağdaş Türk Dillerinde kelimenin

ikinci sesi *-ğ-* yerine dudak ünlüsü *-m-*, nazal *-n-* ve *-ŋ-* görülmektedir ve bazı lehçelerde *-r-* sesinden sonra *-t-* sesi bulunmaktadır; Kır. *omurtka* (YS 1965: 69), Kzk. *omirtka* (KTT 2008:418); Azr. *onurğa*; Tür. *omurga*; Tkm. *oŋurğa*; Kum. *omuraw* (2011:213); Kkp. *omirtka* (1958: 493)

Kırgızlar *omurtka* kemiğinin şekli ve yerleşiminden dolayı *moyun* ‘boyun’ ve *cetim* ‘yetim omurgalar’ olarak adlandırmışlardır. Batken bölgesinde ise omurga kemikleri şekil ve yerleri bakımından sadece *bokono* kelimesi kullanılmaktadır. *Bokono* kelimesinin kökü Eski Türkçedeki *bikin?* ya da *boğun?* kelimelerine dayanabilir (EDP s. 316). Eski Türkçede *bikin?* kelimesi ‘kalça ve göğüs’ anlamıyla bulunmaktadır. *Boğun?* kelimesi ise ‘boğum, eklem’ anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. *Bikin* kelimesi diğer Türk dillerinde de bulunmaktadır; Hak. *pixtı*, Tuv. *biğın*, Kır., Kzk. *mıkın*. Yudahin’in sözlüğünde (1965: 47, 140) hem *bokono* hem de *mıkın* kelimeleri ‘kaburga veya kaburganın tümü’ anlamıyla geçmektedir. İki kelimenin de kökünün aynı olduğu düşüncesindeyiz. *Bokono* kelimesinde önses *b-* eski şeklini korunmuştur, *mıkın* kelimesinde ise önses *b-* > *m-* olmuştur, yani ET *ben* > Kır. *men*, ET. *boyun* > Kır. *moyun* gibi.

Dalı kelimesi Moğolcadan alıntı bir kelimedir. Moğalcada *dalı* / *dal* ‘kürekkeği’ anlamına gelmektedir (MED s. 226; EDP s. 489). Moğallarda kürekkeği ile fal bakan kişiye *daluci* / *dalch* adı verilmektedir (MED s. 227). Kalmuk dilinde de *dal* ‘kürekkeği’ olarak geçmektedir (1977: 178). Kazak Türkçesinde *dalı* kelimesi bulunmamaktadır. Kürekkeği için *caurın* kelimesini kullanılmaktadır (KTT 2008:195). Kürekkeğine fala bakmak anlamında *caurın aşu* ‘kürekkeğini açmak’; *kuragan cauranga karap bal aşu* ‘kurumuş kürekkeğine bakarak fal açmak’ şeklinde kullanılmaktadır (KTT 2008: 195). Kıpçak grubundaki diğer lehçeler olan Nogay (1963:454), Kumuk (2011:389), ve Karakalpak (1958:238) Türkçelerinde de ‘kürekkeği’ için *yawırın qalaq*, *caurın* kelimesi kullanılmaktadır. Moğalca kökenli *dalı* kelimesi ‘kürekkeği’ anlamıyla sadece Kırgız Türkçesinde görülmektedir.

Koyunun kafası ve baldır kemiği Kırgız Türkçesinde *baş sıyrak*, Kazak Türkçesinde *bas sirak* (KTT s. 81, 490) olarak geçmektedir. Batken bölgesinde *kalla-payça* olarak kullanılmaktadır. Farsça kökenli *kelle-* کله, *paça-* پاچه حیوانات (2010: 347, 482) sözcükleri Özbek Türkçesinden ve Tacikçeden alıntı kelimelerdir.

Sonuç

Görüldüğü gibi hayvancılık geleneği Kırgızlarda hem bir geçim kaynağı hem de kültürün bir parçası olduğu için hâlâ devam etmektedir. Bununla birlikte misafir ağırlama geleneğinde büyük ve küçük baş hayvan kesme âdeti

önemli bir yer tutmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz gibi büyük baş hayvan genelinde büyük düğünlerde, küçük baş hayvan ise sayısı az olan veya davetsiz gelen misafirlere kesilir.

Kırgızlarda kesilen hayvanın her kemik parçasının özel bir adı ve yeri vardır. Hayvancılık geleneğinin daha çok geliştiği Kuzey Kırgızlarda her kemik parçasının isimlendirmesi ve onların misafir ağırılama sırasında yaş ve değerine göre dağıtımı önemlidir. Kırgızistan'ın Güneyinde yer alan Batken Bölgesinde hayvancılık geleneği çok fazla gelişmemiştir. Kemik isimlerinin bazıları Kuzey Kırgızlarla ortaktır, bazıları ise komşu Özbek Türkçesinde ve Tacikçede alıntı kelimelerdir. Kırgızlara komşu olan Kazaklarda da hayvancılık geleneği devam etmektedir, fakat kemik parçalarının isimlendirmesinde farklılık görülmektedir.

Kırgızlarda koyun kemik isimleri şu şekilde sıralanabilir: 1. *coto cilik* 'kavalkemiği', 2. *kaşka cilik* 'uyluk kemiği', *cambaş* 'but', 4. *kuymulçak / kuyruk* 'kuyruksokumu', 5. *bel arkalar* 'sırt omurga', 6. *karçıga* 'kaburga ve but arasındaki parça', 7. *töş* 'döş', 8. *kar cilik* 'kamuşkemiği', 9. *kün cilik* 'diz oynağı ile kürekkemiği arasındaki kemik', 10. *dalı* 'kürekkemiği', 11. *kara kaburgalar* 'büyük kaburgalar', 12. *moyn omurtkalar* 'boyun omurgaları', 13. *cetim omurtkalar* 'küçük omurgalar', 14. *baş* 'kelle, 15. *şyraktar* 'baldır kemiği/ (payça)'.

Batken bölgesi *bokono* 'sırt, boyun ve küçük omurgalar', *aşıktuu cilik* 'diz oynağı ile kürekkemiği arasındaki kemik' ve *kalla* 'kafa', *payça* 'baldır / payça' kemik parçalarının isimlendirmesiyle Kuzey Kırgızlardan farklılık göstermektedir.

Kırgızlarda koyun kemikleri ile ilgili gelenek-görenekler ve inançlar hâlâ devam etmektedir. Örneğin: *kar cilik* 'kamuşkemiği'nin ilk kazana konması doğumda ilk önce ayaklar çıktığından *kar cilik* 'kamuşkemiği'nin mukaddes olduğuna inanıldığı içindir. Başka bir inanca göre *kar cilik* 'kamuşkemiği kazana ilk olarak konulunca o eve bolluk, bereket getirirmiş ve cinlerden koruması için kamuşkemiği kapı dışına veya ahıra asılmış.

Eskiden kürekkemiğiyle fala bakmak Türk boylarında yaygın bir gelenektir. Kırgızlarda *dalı* 'kürekkemiği'yle fala bakma geleneği artık yaygın olmasa da *dalı'yı* alan kişinin yedikten sonra fala bakılmaması için kemiğin ucunu kırma geleneği yaşamaktadır.

Kırgızlarda kemik isimlerinin bazıları Moğalcadan alıntı kelimelerdir; örneğin *dalı* (< Moğ. *dalu / dal*) 'kürekkemiği'. *Dalı* kelimesi öbür Türk dillerinde bulunmamaktadır. Kazak, Nogay, Karakalpak, Kumuk Türkçesinde ise *yawırın qalaq, caurın* 'kürekkemiği' anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise kemiğin şekli küreğe benzediği için 'kürekkemiği' olarak

adlandırılmış olabilir düşüncesindeyiz. Yine Moğalca kökenli **kar** kelimesi (< Moğ. FAR ‘kol. el’) Kırğız, Kazak ve Nogay Türklerinde görülmektedir. Sarı Uygurcada da **kar samık** ‘kamuşkemiği’ anlamında bulunmaktadır. Öbür Türk topluluklarından farklılık göstererek sadece Kırğızlarda **coto cilik** ‘uyluk kemiği’, **kün cilik** ‘diz oynağı ile kürekkemiği arasındaki kemik’ ve **kaşka cilik** ‘uyluk kemiği’ kemik isimleri karşımıza çıkmaktadır. Büyük ihtimalle Kırğızlar bu kemik isimlerini kemiğin anatomik şekline göre ve gelenek göreneklerine dayanarak isimlendirmiş olabilirler.

Kökü Eski Türkçeye dayanan **kuyruk** (< ET kudruk) ‘kuyruk kemiği’, **uç** (< ET uça), **töş** (< ET tö:ş) ‘döş’, **coto** (< ET yota) ve **omurtka** (< ET oğurğa) ‘sırt kemiği’ kemik isimleri de hem Kırğızlarda hem de öbür Türk topluluklarının çoğunda bulunmaktadır.

Kısaltmalar

Azr.: Azeri Türkçesi

Bat.: Batken

EDP: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

Eng.: English

ET: Eski Türkçe

Hak.: Hakas Türkçesi

Kır.: Kırğız Türkçesi

Kzk.: Kazak Türkçesi

Kkp.: Karakalpak Türkçesi

KTT: Kazak dilinin tüsindirme sözdüğü

Kum.: Kumuk Türkçesi

Kuz.Kırğ.: Kırğız Türkçesinin Kuzey Ağızları

Lat.: Latince

MED: Mongolian-English Dictionary

Nog.: Nogay Türkçesi

Russ.: Rusça

Tür.: Türkiye Türkçesi

Trm.: Türkmen Türkçesi

Tuv.: Tuva Türkçesi

YS: Yudahin’in sözlüğü (Kırğızsko-Russkiy Slovar’)

Sözlükler

A Comprehensive Persian-English dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature. Steingass, Francis Joseph. Routledge & K. Paul, London, 1892.

- An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Sir, Clauson, Gerard. The Clarendon Press, Oxford, 1972.
- Bol'şoy Turetsko-Russkiy i Russko-Turetskiy Slovar'. Ed. Bogoçanskaya N. N., Torgaşova A. C., Dom Slavyanskoy knigi, 2011.
- Xakassko-Russkiy Slovar'*. Baskakov, Nikolay Aleksandroviç., A. İ. İnkijekova-Grekul. Moskva, 1953.
- Kalmusko-Russkiy Slovar'*. Munin Bembe. Russkiy Yazık, Moskva, 1977.
- Kazak tiliniñ tüsindirme sözdügi*. Mustapa, Buralkıulı. Mektep, Almatı, 2008.
- Karakalpaksko-Russkiy Slovar'*. Baskakov, Nikolay Aleksandroviç. (red). Gosudarstvennoye İzdatel'stvo İnostrannıx Slovarey, Moskva, 1963.
- Kırgızsko-Russkiy Slovar'*. Yudahin, Kostantin Kuz'miça. Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva, 1965.
- Kırgız tilinin dialektologiyalık sözdüğü*. Mukambayev, Ceenbay. Manas Üniversitesi Basması, Bışkek, 2009.
- Kumık Türkçesi Sözlüğü*. Pekacar, Çetin. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Mongolian-English Dictionary*. Lessing, Ferdinand D. (General Editor). University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1960.
- Mongol'sko-russkiy slovar'*. Luvsandendeve, A. Gosudarstvennoye izdatel'stvo inostrannyx i natsionalnih slovarey, Moskva, 1957.
- Nogaysko-Russkiy Slovar'*. Baskakov, Nikolay Aleksandroviç. (red). Karaçayev-Çerkeskiy Nauçno-İssledovatel'skiy İstitut Yazıkı, Literatırı i İstorii, Moskva, 1963.
- Özbek Dilinin İzahlı Lugatı / Tolkovıy Slovar' uzbekskogo yazıkı, Russkiy yazık, 1981.
- Türkçe-Frasça Sözlük*. Mir Cemal Celâlî. Palme Yayınevi, Ankara, 2010.
- Türkmen-Türkçe Sözlük. Hazırlayanlar: Talat Tekin, Mehmet Ölmez, Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Limited Şirketi, Ankara, 1995.
- Tuvinsko-Russkiy Slovar'. (red.) Teniřev, E. R., Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva, 1968.

Kaynaklar

- İNAN, Abdülkadir, "Türklerde "Orun" ve "Ülüş" Meselesi", *Türk Hukuk ve İktisat Mecmuası*, I, 1931.
- MALOV, Sergey Yefimoviç. *Yazık Jyoltıh Uygurov* (Slovar' i Grammatika), Akademiya Nauk Kazaxskoy SSR, Alma-Ata, 1957.

E-Kaynaklar

- <http://www.foto.kg/galereya/156-nacionalnaya-kırgızskaya-kuhnya-razdelka-tushi-barana.html> (16.11.2014)
- <http://www.limon.kg/news:27511> (16.11.2014)
- <http://www.turkmeclisi.org/?Sayfa=Temel-Bilgiler&Git=Bilgi-Goster&Baslik=altay-turk-halk-inanclarından-anadolu%92ya-dair-bazi-tespitler-3-----&Bil=835> (12.11.2014)
- <http://www.forumhouse.ru/threads/123367/page-23> (16.11.2014)
- http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/kalafat_kiziltepe.pdf (10.11.2014)